

Микитюк О. Р.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»

ОПОЗИЦІЯ «СВІЙ – ЧУЖИЙ» ЯК ВИЯВ ЕКСПРЕСІЇ В ДИСКУРСИВНІЙ ПРАКТИЦІ ДМИТРА ДОНЦОВА

Анотація. У статті на основі теорії мовної особистоти проаналізовано моделювання портрета політичної лінгвоперсони. Простежено, що одним із визначальних елементів публіцистично-політичного дискурсу Д. Донцова є полярні судження, зокрема, опозиція «свій – чужий». Доведено що в ідіолекті політичної мовної особистоти такий тип опозиції є вагомим експресивним елементом.

Охарактеризовано, що опозиція «свій – чужий» часто вербалізована лише словом «свій», а лексема «чужий» може бути виражена імпліцитно, її присутність часто зрозуміла з контексту. Усі опозиції мають експресивну оцінку, тому все, що стосується українських національних пріоритетів, подано лексемою «свій», яка асоціюється з розумінням рідного, відомого, позитивного, цінного, а лексему «чужий» у Д. Донцова подано як щось таке, що є ворожим, невідомим, недослідженим. Показано, що в дискурсі Д. Донцова лексема «свій» завжди має позитивну конотацію, а лексема «чужий» – негативну.

Макрополя, які дозволяють простежити опозицію «свій – чужий» у дискурсивній практиці політичної мовної особистоти Д. Донцова, можна відтворити на основі: а) показу України та її політики, основою якої є власні сили, а не чужі; б) уведення до дискурсу політичної мовної особистоти Д. Донцова думок Т. Шевченка, Лесі Українки та ін. письменників, які асоціюються з темою рідної землі та належністю до свого мовного простору; в) актуалізації займенника «свій» на противагу до конкретного прізвища (це опозиція «свій – драгоманівський», бо існує ідея розбіжності між Д. Донцовим та М. Драгомановим); г) тлумачення поглядів правансальства, оскільки Д. Донцов говорить, що цей тип людей не має віри у свою правду, а потребує завжди чужої догми; г) звернення до Божих законів, до віри, правди та сили.

Доведено, полярність у ставленні до «свій – чужий» є відображенням світогляду політичної мовної особистоти Д. Донцова та його політичного досвіду.

Ключові слова: дискурс (публіцистично-політичний дискурс), експресія, конотація, лінгвоперсоналогія (теорія мовної особистоти), мовна особистість, опозиція «свій – чужий», текст.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Лінгвоперсоналогія (теорія мовної особистоти) як міждисциплінарна мовознавча дисципліна має власний предмет, об'єкт, методологію та методи дослідження. Осяг огляду лінгвоперсоналогії постійно розширюється, бо все, що відбувається в нашій історії, є персоніфіковано. Тому часу Незалежності почалося вивчення особливостей українського соціуму на основі дискурсивної практики мислителів міжвоєнного двадцятиліття

(Д. Віконської, Д. Донцова, Н. Лівницької-Холодної, С. Маланюка та ін.), яка була невідома в часи радянського союзу.

Актуальним є розгляд текстів мовної особистоти (далі – МО), публіцистика яких впливала на свідомість українців та формувала державницькі прагнення. Об'єктом нашого аналізу є політична мовна особистість (далі – ПМО) Д. Донцов, дискурсивна практика якого стала визначальною для творення людини нового типу та була спрямована на формування світогляду українців. Для сучасної Української держави позиція Д. Донцова є особливо злободенною, бо його тактика була мала на меті захист національних цінностей. Своєї мети Д. Донцов досягав завдяки введенню до дискурсивного простору експресивних елементів, зокрема опозиції «свій – чужий», яка присутня як у вербалізованих мовних одиницях, так і в невербалізованому (експліцитному) вияві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з поданої теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячено означену статтю. Теоретичну базу лінгвоперсоналогії подав проф. А. Загнітко. Учений описав та проаналізував важливі для українського простору МО, показав важливість термінів «мовна особистість», «мовна свідомість», «мовна картина світу», «когнітивна картина світу» [1]. Вагомим для аналізу є знання про категорійний і парадигмальний простір сучасної теорії МО, який налічує такі рівні: власне комунікативний (це комунікативна поведінка, ознака, дія та ін.), вербально- / невербально-комунікативний (вербальний та невербальний комунікативні акти і под.), комунікативно-когнітивний (концепти, мовно-ментальні субстрати), функційно-прагматичний (конотація, експресивність), мотиваційно-символьний (лінгвокультурний символ, інтенція мовця, його мотивації, настанови тощо [1, с. 7]). Поряд з дискурсивним та комунікативним підходом до вивчення МО важливим є лінгвопрагматичний, який «зумовив дослідження мовленнєвої діяльності з домінуванням чинника людини: в центрі постала мовна особистість, її комунікативна діяльність як процес і результат» [2, с. 7]. У підсумку виник новий напрям – політична лінгвістика, що передбачає характеристику політичного дискурсу політичної мовної особистоти.

У теорії мовної особистоти важливою є система прагматичних категорій, що відтворює зв'язки людини з соціумом, її вміння визначати комунікативні стратегії та формувати громадську думку, що є основою лінгвопрагматики. Взаємини «автор – читач» та конотативний вплив від прочитаного став основою для студіювання дослідницьких одиниць та проблемного поля прагматики [3; 4]. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики виокремила Т. Космеда [5].

Прагматика віднаходить свій вияв у науковому [6], художньому [7] та діловому [8] стилях літературної мови. На увагу заслуговує вивчення прагматики політичного дискурсу. Зокрема, екзистенційну прагматику охарактеризував О. Волков [9]. Типологію мовленнєвих жанрів політичного дискурсу подали Н. Кондратенко, Л. Стрій, О. Білінська [2]. Стратегії аргументації політичного дискурсу описала О. Микитюк [10].

Серед дослідницьких ракурсів прагматики нас цікавить опозиція «свій-чужий», яка набула філософської оцінки в текстах періоду російсько-української війни [11]. Цей тип опозиції має історичну тяглість і його датують щонайменше від часу Т. Шевченка, а в ідеологічному плані особливо виразно він переданий у працях Д. Донцова. Отож об'єктом нашого аналізу є опозиція «свій – чужий», що є виявом експресії в дискурсивній практиці МО Д. Донцова. Важливо, що опозиція «свій-чужий» відчутно можна простежити в дискурсі О. Потебні.

Формування мети статті. Мета роботи: показати, як опозиція «свій – чужий» ілюструє ідіолект Д. Донцова та водночас є вагомим експресивним елементом його дискурсу. Відповідно до поставленої мети завданням є:

- охарактеризувати опозицію «свій – чужий» у текстах Д. Донцова;
- указати на світоглядні чинники ПМО Д. Донцова, що стали базовими для творення опозитивних відношень;
- відтворити макрополя, які стали основою для опозиції «свій – чужий».

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Теорія мовної особистоти є синтезом численних мовознавчих дисциплін та водночас основою для моделювання портрета лінгвоперсона. Серед постатей кінця XIX – першої половини XX ст. чільне місце належить ідеологові українського націоналізму, мислителю, філософу Д. Донцову, який зробив чималий внесок у розбудову національної української держави.

Ідіостиль Д. Донцова творять численні епітети, багатий арсенал синонімів, політичні максими, оксиморони, перифрази, антитези, які є своєрідним дзеркалом його світогляду, впізнаваності тексту та яскравими емоційно-нараженими засобами у творенні мовної картини світу.

Дискурсивний простір Д. Донцова зазвичай містить численні полярні судження, серед яких концепційно важливими є розрізнення свого та чужого. Можна вважати опозицію «свій – чужий» одним із маркерів його дискурсивної практики. Уміння розмежовувати «своє – чуже» закладене в дитячому віці та є потребою довіряти своїм та не довіряти чужим. В умовах російсько-української війни поляризації свого та чужого «стали виразно однополюсними і категоричними, позаяк «своє» – позитивне, героїзоване, глорифіковане, «чуже» – негативне, обнижене, дегуманізоване, а перехідні межі, дифузні зони між ними стерті» [11, с. 4].

Варто зауважити, що опозиція «свій – чужий» в ПМО Д. Донцова часто вербалізована не лише словом «свій», а й іншими мовленнєвими засобами, наприклад, лексема «чужий» в тактиці мислителя може бути виражена імпліцитно, тобто її присутність часто відтворює лише контекст, а в іншому випадку до лексеми «свій» опозицію творить конкретна назва. Проте будь-який тип зазначеної опозиції має спільну рису, бо лексема «свій» асоціюється в читача (чи слухача) з розумінням свого рідного, відомого, ціннісного, а лексема «чужий» Д. Дон-

цов подає як те, що є ворожим, невідомим, недослідженим. Практика вживання лексем «свій – чужий» завжди емоційна: до свого ми маємо прихильність, а до чужого – зневагу чи відстороненість. Протиставлення «свій – чужий» мовознавці визначають як «те, що “народилося” як явище прагматичне, але стало постійною, структурно релевантною значеннєвою рисою конкретної мовної одиниці» [12, с. 34], бо це результат суб'єктивного ставлення реципієнта до певної реалії. К. Серажим називає «своє – чуже» в політичному плані синонімом до «добре – недобре», оскільки «опозиція “своє” – “чуже” (стара стилістична норма) поступово трансформується в опозицію “нове” – “старе”, що передбачає повноцінне функціонування сфери “своє” в межах національної політики» [13, с. 26].

Макрополя, які дозволяють простежити опозицію «свій – чужий» у дискурсивній практиці Д. Донцова, можна проаналізувати на основі: а) показу України та її політики, б) уведення до дискурсу ПМО Д. Донцова думок Т. Шевченка, Лесі Українки та ін. письменників; в) актуалізації займенника «свій» на противагу до конкретного прізвища (у Д. Донцова це опозиція «свій – драгоманівський»); г) тлумачення поглядів правансальства; г) звернення до Божих законів.

А) У публіцистично-політичному дискурсі Д. Донцова акцентна вказівка на лексеми «свій» пов'язана з потребою побудови Української держави та вмінням покладатися лише на власні сили, а не на чужі. У базовій праці «Націоналізм» ПМО Д. Донцова лексема «свій» стає текстотвірною одиницею для побудови держави та віднаходить підсилення в уточненнях *власний закон та власна правда: «Кожна нація має свій власний закон, свою власну правду й повинна лише їм коритися»* [14; с. 221].

Часто протиставлення «свій – чужий» є імпліцитним, позаяк МО Д. Донцов у політико-публіцистичному дискурсі формує потребу свого. Категорія *свій* є символом державницьких прагнень у творах Д. Донцова та має численне вираження в поняттях: *свій край* [15, т. 9, с. 77], *свій рідний край* [14, с. 113], *свій шлях* [14, с. 154], *свій національний світогляд* [14, с. 154], *свій національний характер* [14, с. 215], *свій обов'язок* [15, т. 3, с. 247], *свій народ* [16, с. 44], *свій натхненний голос* [16, с. 140], *свій сенс* [15, т. 3, с. 61], *свій хліб* [15, т. 1, с. 27], *свій власний досвід* [15, т. 2, с. 23–24], *свій прапор* [15, т. 6, с. 126], *свій ідеал* [15, т. 5, с. 60], *свій колективний ідеал* [15, т. 5, с. 64], *свій власний закон, своя власна правда* [14, с. 221], *свій зміст* [14, с. 223], *свій світ* [14, с. 202], *свій націоналізм* [14, с. 125], *свій твір* [16, с. 65].

Поодинокими є випадки, де присутня лише лексема «чужий», а лексема «свій» прихована, тому опозицію творить лише контекст. ПМО Д. Донцов зазначає, що українці часто вибирають «чуже», зокрема шанують «чужу місію, і чужих пророків, які за своїм духом можуть бути йому зовсім чужими» [15, т. 9, с. 109].

Б) Емоційного увиразнення лексема «свій» набуває інтими́зованої (орідненої) оцінки для характеристики Т. Шевченка та Лесі Українки. Ці постаті якнайточніше асоціюються з темою рідної землі, рідної мови та належністю до свого (на противагу до чужого). Погляди Д. Донцова скеровані до творів Лесі Українки, для якої важливими є такі маркери: «свій народ, чужий народ, своя держава, чужа держава, свої боги, чужі боги» [15, т. 8, с. 32]. Лексична одиниця *свій* найточніше передає вкоріненість та належність до українського мовного

простору (пор.: у Т. Шевченка «*свою Україну любить*»; в Лесі Українці «*свої боги, чужі боги*»); у народній творчості «*своя стріха – своя вітха*». Усі ці сенси виразно артикулює Д. Донцов у своїх засадничих текстах.

ПМО Д. Донцов емоційно «підживлює» лексему «*свій*» зверненням не лише до Т. Шевченка, Лесі Українці, а й до І. Франка, О. Теліги та поетів-вісниківців, бо усі ці письменники «ведуть *свій народ*» до боротьби, бо мають «ту іскру вогню» [15, т. 10, с. 283]. Отож дискурсивна практика Д. Донцова (як і його попередників та сучасників) найчастіше звернена до поняття «*свій*», натомість лексема «*чужий*» часто зрозуміла лише з контексту.

В) Промовистим є те, що актуалізація займенника «*свій*» в ПМО Д. Донцова є узагальненою, а лексема «*чужий*» стає прототипом конкретного прізвища (найчастіше – це М. Драгоманов). Ідейна розбіжність між Д. Донцовим та М. Драгомановим вимагає усебічного вивчення, проте дискурсивний простір ілюструє опозицію «*свій – драгоманівський*». Варто зауважити, що слово «*свій*» ми не зафіксували з жодним уточненням, натомість слово «*чужий*» (крім М. Драгоманова буде зафіксовано в діалогових текстах, коли Д. Донцов полемізує з уявними опонентами). Критикуючи М. Драгоманова, Д. Донцов для його поглядів свого опонента вибирає назву *драгоманівський сентиментальний анархізм* [14, с. 148], а опозицію до нього формує *свій «символ віри», «свій націоналізм»* [14, с. 149], що є переказуванням слів П. Куліша. Попри те, що в численних працях великий журналіст критикує М. Куліша за його прив'язаність до свого хутора, проте опозиція *драгоманівський сентиментальний анархізм – свій «символ віри», «свій націоналізм»* відтворює наміри лінгвоперсона політика Д. Донцова, який вболіває за формування ідейної позиції.

Г) Тлумачення поглядів правансальства в ПМО Д. Донцова є елементом впливу на свідомість. Автор апелює до констант правди, віри, любови та інших, відтак розкриває ці філософські істини емоційно гостро, бо контекст дає нам зрозуміти, що образ правансальців не відповідає його ідеалу. Крім того, опозиція «*свій – чужий*» в дискурсі Д. Донцова підсилена лексемами «*один – інший*». В ідіотилі ПМО Д. Донцова маємо *своя правда – чужа правда, одна націоналістичність – інша*, бо цими лексичними одиницями автор характеризує «повдвійну душу провансальця», що не вірить у свою правду, а потребує «*санкції чужої, з ослабленою волею*» [14, с. 145]. Попри те, що провансальці були належністю українського простору, Д. Донцов їхні погляди зараховує до категорії «чужий», бо вони неприйнятні для побудови самостійної України.

Г) Звернення до Божих законів висвітлює опозиція «*свій Бог – чужі (фальшиві) боги*» [16, с. 13]. Цей тип опозиції у праці «*Дух нашої давнини*» Д. Донцов підсилює графічним рівнем, оскільки *Бог* – написано з великої літери, *боги* – з малої (написання за советського часу була скерована лише на малу літеру). Дискурсивна практика Д. Донцова дає розуміння емоційного стану автора, який на основі Біблії пояснює, як, зрадивши своє, провідна верства переходить на бік чужого, бо народ Мойсея порушив «*заповіді свого Бога*», якому протиставив ідею «*чужих богів*». Опозицію «*свій – чужий*» підсилюють філософські моральні константи, бо до розуміння свого належить віра в Божу правду, життя за моральними законами, обачність, невтомність, сила. Стратегія мислителя переходить на потребу знати духовні категорії, бо «де провідна каста забу-

ває “коритися богам”, там перестає їй “коритися світ”, там стає вона в службі фальшивим богам нікчемна, труслива і дурна» [16, с. 13].

Висновки з дослідження та перспективи подальших пошуків у цьому науковому напрямку. Опозиція «*свій – чужий*» у дискурсі Д. Донцова можна відтворити через своєрідні макрополя, які є сегментом показу мовної картини світу. Макрополями, які формують опозицію «*свій – чужий*» є державницька політика України, апелювання до творчості класиків (Т. Шевченка, Лесі Українці та ін.), показ «свого» на противагу до М. Драгоманова (оскільки не відповідає ідеалу Д. Донцова), образ провансальства, знання Божих законів.

Дискурсивна практика Д. Донцова створює додаткові можливості для переконання у важливості «свого», яке завжди є емоційно позитивним. Наголошуємо, що лексема «*свій*» у текстах Д. Донцова віднаходить підсилення через залучення до його поля зору творів Т. Шевченка, Лесі Українці та інших письменників. Апелюванням до ідеологем, до вад українців (якими є провансальці), до релігійної тематики мислитель підсвідомо нашоухує читача на розуміння націєтворної функції мови.

Полярність у ставленні до «*свій – чужий*» є відображенням світогляду ПМО Д. Донцова, його власного політичного досвіду та розуміння стрижневих екзистенційних цінностей. Завдяки показу опозиції «*свій – чужий*» у дискурсі сформовано погляди національної еліти, подано потребу впливати на суспільну свідомість, показано важливість у збереженні й розвитку мовної й духовної самостійності. Водночас ця опозиція дає розуміння особливостей сучасної ситуації.

У стилістичному плані протиставлення «*свій – чужий*» – це своєрідний маркер, що роблять текст аргументованим, переконливим, здатним збудити увагу, а численні цитати з творів Т. Шевченка, Лесі Українці, І. Франка, О. Теліги – це свідчення когнітивних здібностей автора.

Перспективу роботи вбачаємо в описові дискурсу Д. Донцова на базі категорії опозитивних відношень «Україна – Росія / Московія», які стали політичною маніфестацією опозитивних відношень у українському дискурсі.

Література:

1. Загнітко А. П. Теорія лінгвоперсоналії: монографія. Вінниця: Нілан-Лтд, 2017. 136 с.
2. Кондратенко Н., Стрій Л., Білінська О. Лінгвопрагматика політичного дискурсу: типологія мовленнєвих жанрів: монографія / За заг. ред. Н. В. Кондратенко. Одеса: Астропринт, 2019. 236 с.
3. Бацевич Ф. С. Дискурсивна прагматика: проблемне поле, дослідницька одиниця. *Studia Linguistica*: збірник наукових праць. Київ: Київський університет ім. Тараса Шевченка. 2008. Т. 1. С. 4–10.
4. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики: монографія. Львів: ПАІС, 2010. 336 с.
5. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: засоби вираження категорії оцінки в українській та російській мовах: автореф. дис. ... докт. філол. наук :10.02.01; 10.02.02. Харків., 2001. 32 с.
6. Савченко Л. А. Специфіка досліджень прагматики наукового тексту. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Філологія». Збірник наукових праць. Вип. 39. Т. 1. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2019. С. 56–59.
7. Сукаленко Т. Типаж кризь призму прагмалінгвістики. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Філологія (мовознавство). Зб. наук. пр. Вип. 20. Вінниця: Планер. 2014. С. 138–145.

8. Цехмейструк О. Г. Прагматика української офіційно-ділової документації XVI–XVII століть : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Одеса, 2009. 16 с.
9. Волков О. Вступ до екзистенціальної прагматики політичного дискурсу. Мелітополь: ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2010. 604 с.
10. Микитюк О. Прагматичний зріз творів Дмитра Донцова: стратегії аргументації. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. Серія «Філологічні науки». Вип. 1(25). Дніпро: Роял Принт, 2023. С. 205–219. DOI: 10.32342/2523-4463-2023-1-25-15
11. Сюта Г. М. Лінгвософія опозиції «свій–чужий» у текстах періоду російсько-української війни. *Українська мова: Науково-теоретичний журнал*. Київ, 2023. № 2. С. 3–34. DOI: doi.org/10.15407/ukrtnova2023.02.003
12. Бацевич Ф. С. Лінгвістична прагматика: спроба обґрунтування проблемного поля і дослідницької одиниці. *Мовознавство*. Київ, 2009. № 1. С. 29–37.
13. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного простору (методологічний, прагматико-семантичний і жанрово-лінгвістичний аспекти: на матеріалі політичного різновиду українського масово-інформаційного дискурсу): автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.01.08. Київ, 2003. 32 с.
14. Донцов Д. Націоналізм. Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. 236 с.
15. Донцов Д. Вибрані твори: в 10 т. / Упоряд., передм., комент. О. Баган. Т. 1–10. Дрогобич: Відродження, 2011–2016.
16. Донцов Д. Дух нашої давнини. Львів–Київ: Накладом Юрія Криворучка, 2011. 160 с.

Mykytyuk O. The opposition ‘own – foreign’ as a manifestation of expression in the discursive practice of Dmytro Dontsov

Summary. The article analyses the modelling of a political language portrait on the basis of the linguistic personality theory. It is shown that one of the defining elements of Dontsov's journalistic and political discourse is polar judgements, in particular, the opposition ‘own – foreign’. It is

proved that in the idiolect of a political language personality this type of opposition is a significant expressive element.

It is characterised that the opposition ‘own – foreign’ is often verbalised only by the word ‘own’, and the lexeme ‘foreign’ can be expressed implicitly, its presence often reproduces the context. All oppositions have an expressive value. Everything related to Ukrainian national priorities is represented by the lexeme ‘own’, which is associated with the understanding of the native, known, positive, valuable, while Dontsov presents the lexeme ‘foreign’ as something that is hostile, unknown, unexplored. It is shown that in Dontsov's discourse the lexeme ‘own’ always has a positive connotation, and the lexeme ‘foreign’ – a negative one.

The macrofields that allow us to trace the opposition ‘own – foreign’ in the discursive practice of Dontsov's political language personality can be reconstructed on the basis of: a) showing Ukraine and its policy based on its own strength, not on someone else's; b) introducing into the discourse of Dontsov's political language personality the thoughts of Taras Shevchenko, Lesya Ukrainka, etc., writers who are associated with the theme of their native land and belonging to their language space; c) actualisation of the pronoun ‘own’ as opposed to a specific surname (this is the opposition ‘own – Drahomanovsky’, because there is an ideological difference between Dontsov and Drahomanov); d) interpretation of the views of Provençalism, since Dontsov says that this type of people has no faith in their own truth, but always needs someone else's dogma; e) appeal to God's laws, to faith, truth and power.

It is proved that the polarity in the attitude to ‘own or foreign’ is a reflection of the worldview of Dontsov's political language personality and his political experience.

Key words: discourse (journalistic and political discourse), expression, connotation, linguistic personology (theory of language personality), language personality, opposition ‘own or foreign’, text.